

В.І. Гетьман

УКРАЇНСЬКІ КАРПАТИ

ЛАНДШАФТНО-РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН

ББК 26.82
Г44

Рецензент:

доктор географічних наук, доцент кафедри краєзнавства
і туризму Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
Бейдик О.О.

Гетьман В.І.

Г44 Українські Карпати. Ландшафтно-рекреаційні ресурси. —
Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2010. — 136 с.

ISBN 978-966-10-0320-9

У книзі викладено конструктивно-теоретичні основи ландшафтно-рекреаційного природокористування, подано характеристику природно-ресурсного потенціалу ландшафтів Карпатського рекреаційного регіону, запропоновано визначення низки термінів, зокрема “рекреація”, “рекреаційний ландшафт”, “ландшафтно-рекреаційний ресурс” тощо. Значну увагу у виданні приділено можливостям розвитку екотуризму на природно-заповідних територіях Українських Карпат, зокрема національних природних парків і Карпатського біосферного заповідника.

Для викладачів, студентів, фахівців туристичної галузі, природознавців, курортологів, туристів, а також краєзнавців і всіх, хто бажає відпочивати в Карпатах.

ББК 26.82

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-0320-9

© Навчальна книга — Богдан,
майнові права, 2010

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. КОНСТРУКТИВНО-ТЕОРЕТИЧНІ ТА ГУМАНІСТИЧНІ ЗАСАДИ ЛАНДШАФТОЗНАВЧО-РЕКРЕАЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ	6
1.1. Геореальність ландшафтів у територіально-часовому вимірі	6
1.2. Природно-ресурсний потенціал рекреаційних ландшафтів	8
1.3. Гуманістика науково-пізнавального освоєння рекреаційних ресурсів природно-заповідних територій та об'єктів.....	10
1.4. Пейзажне різноманіття як “фізіономічна” складова ландшафтно- рекреаційних ресурсів: теоретичні положення та критерії оцінки.....	16
РОЗДІЛ 2. РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ЛАНДШАФТІВ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ ...	20
2.1. Питання природничо-географічного районування Українських Карпат	20
2.2. Рекреаційні ресурси ландшафтів Закарпатської області.....	21
2.2.1. Рекреаційні ресурси і ландшафти національного природного парку “Синевир”	28
2.3. Рекреаційні ресурси гірських ландшафтів Львівської, Івано-Франківської і Чернівецької областей	30
РОЗДІЛ 3. КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ ...	35
3.1. Курортно-рекреаційні системи Українських Карпат	35
3.2. Бальнеологічні ресурси (мінеральні води і лікувальні грязі) Карпатського регіону	39
РОЗДІЛ 4. СТАН І МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ У МЕЖАХ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ КАРПАТ	46
4.1. Рекреаційна діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України	46
4.2. Концептуальне визначення екотуризму, основні завдання та напрямки його розвитку.....	53
4.3. Функціональні умови розвитку екотуризму у межах територій національних природних парків і біосферного заповідника Українських Карпат	58
4.3.1. Карпатський національний природний парк.....	62
4.3.2. Національний природний парк “Гуцульщина”	72
4.3.3. Національний природний парк “Синевир”	76
4.3.4. Ужанський національний природний парк.....	82
4.3.5. Національний природний парк “Зачарований край”	88
4.3.6. Національний природний парк “Вижницький”	88
4.3.7. Національний природний парк “Сколівські Бескиди”	93
4.3.8. Карпатський біосферний заповідник.....	99
ВИСНОВКИ	107
ДОДАТКИ.....	109
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	124

Карпати — чудовий гірський хребет, — ще чекає дослідників, шанувальників краси природи, чекає геологів, вчених-медиків, які піднімуть хвилю досліджень та перетворять Карпати в країну майбутнього.

Академік О.Є. Ферсман

ВСТУП

Одним з шляхів нейтралізації негативу “сучасного” техногенного пресу на людину є її спілкування (включаючи активне) з відносно первинною, мало зміненою природою. Водночас поліпшення здоров'я людини неможливе без збереження здорового довкілля. Розв'язання цієї дилеми передбачає також задоволення духовних запитів людини в природній красі ландшафту.

В умовах подальшого погіршення екологічної ситуації все більшого значення для зміни бездушного ставлення сучасної *Homo sapiens sapiens* до свого навколишнього середовища набуватиме закладений у самій природі, в її дикій красі, духовний (освітньо-виховний) потенціал.

Одним з механізмів реалізації цього потенціалу, а також формою “творчої співпраці” людини і природи може бути (і вже стає) екотуризм (екологічний туризм) з його майже ейфорійним ставленням до ще відносно збережених (заповідних) природних та історико-культурних територій та об'єктів.

Чим відрізняється екотуризм від “традиційного” (з рюкзаком) туризму? Перш за все, досить суворими правилами поведінки, значно жорсткішими, ніж на звичайних туристичних маршрутах.

Відтак, у нашому трактуванні **екотуризм** включає всі види туризму, орієнтовані на збереження природного довкілля, витворення інтелектуально-гуманістичного світобачення, налагодження гуманних стосунків з місцевим населенням та органами самоврядування, поліпшення фінансово-економічного благополуччя регіонів.

Загалом туризм, на переконання автора, є складовою компонентою більш широкого суспільного явища — рекреації, що також включає загальнооздоровчий, культурно-розважальний і пізнавальний відпочинок, санаторно-курортне лікування, любительське та спортивне рибальство і полювання тощо.

Соціально-економічна функція екотуризму з відтворення життєвих сил людини (фізичних, розумових і духовних) здійснюється “на фоні”, сумісно з *рекреаційним ландшафтом*. Найважливішою просторово-часовою особливістю останнього виступає складне переплетіння процесів природної ландшафтної самоорганізації та цілеспрямованого управлінського процесу з боку людини на його території.

Зазначена (комплексна) соціально-економічна функція екотуризму та рекреаційного ландшафту включає такі складові функціональні підсистеми, як спортивно-оздоровча, науково-пізнавальна, освітньо-виховна, лікувально-оздоровча тощо.

Для виконання своїх функцій рекреаційні ландшафти так чи інакше “забезпечені” *ландшафтно-рекреаційними* ресурсами (від фр. *ressources* — допоміжний засіб).

У зв'язку з тим, що нині вже існує нове уявлення (наукове) про ландшафт, до якого, окрім природних, входять й історико-культурні утворення, дедалі більшого значення набувають ландшафтно-гуманістичні ресурси як нематеріальна складова ландшафтно-рекреаційних.

З поняттям ландшафтно-гуманістичних ресурсів перегукується суб'єктивна категорія набутої *гуманістичної цінності ландшафту*, яка включає археологічну історичну, етнокультурну, меморіальну та інші значущості. Загальним еквівалентом та водночас суттєвим компонентом природної та культурної спадщини будь-якого народу можна вважати *естетичну категорію краси*, у межах якої кожним етносом протягом його історії вироблявся свій, властивий певному “часовому зрізу”, ідеал краси.

Одним з різновидів природних рекреаційних ресурсів є *пейзажні* (фізіономічні) аспекти ландшафтів. Візуально вони сприймаються в образі пейзажного різноманіття і можуть ранжуватися як *ландшафтно-естетичні ресурси* (нематеріальна).

Поняття пейзажу можна трактувати як зоровий естетичний образ ландшафту, що відкривається перед спостерігачем з панорамних місць (арен) або видових (оглядових) точок. При цьому вважається, що образ ландшафту існує в уяві спостерігача і властивостях самого ландшафту, які викликають у людини певні асоціації. Сам ландшафт у науковій інтерпретації та художній сфері останнім часом часто-густо являє собою не простір як такий, а той образ, в якому він постає.

Українські Карпати є другим у країні після традиційно курортного Криму рекреаційним регіоном. Основні ресурси Карпат — ландшафтно-рекреаційні. Особливо багате ландшафтне різноманіття. Рекреаційні ландшафтні комплекси надзвичайно своєрідні та мозаїчні.

На фоні широтно-рівнинних ландшафтів України Карпати виділяються як азональний, порівняно холодний і добре зволожений, гірсько-лісовий острів. Наявність гірської системи різко порушує широтно-зональні процеси їх формування та розміщення, зумовлюючи природну різноманітність. З 220-ти виділених в Україні ландшафтів тут існує 21. Зокрема, у межах Закарпатської адміністративної області виділено 12 видів і 38 індивідуальних ландшафтів.

Із загальної площі земель України, придатних для рекреаційного використання (9,4 млн. га або 15,6 %), на гірські рекреаційні ландшафти Карпат припадає 1,9 млн. га. Використовуються і зарезервовано для рекреаційного освоєння тільки 616,7 тис. га, що становить 41,7 відсотка площі регіону.

На принципах ландшафтознавчого підходу, що передбачає комплексність і системність наукового синтезу та аналізу, автором розглянуто рекреаційні ландшафти Закарпаття, Прикарпаття та Буковини, їх гуманістично-ресурсний потенціал, зокрема територій та об'єктів природно-заповідного фонду досліджуваного регіону.

Розглядаються у виданні також питання розвитку курортів у Карпатському регіоні, зокрема: наукове курортно-рекреаційне районування території; екологічно збалансоване використання природних лікувальних ресурсів; корінне поліпшення сервісної інфраструктури тощо; вказуються причини, що стримують такий розвиток; аналізуються (за природно-ландшафтними та адміністративними областями) потенційні можливості курортної галузі регіону з погляду її реальних перспектив на основі ретроспективного аналізу щодо задовільного її стану в недалекому минулому.

В Українських Карпатах створено і функціонує шість національних природних парків (Карпатський, “Синевир”, “Вишницький”, “Сколівські Бескиди”, Ужанський, “Гуцульщина”), на території яких потенційно існують умови та можливості для ефективного розвитку екотуризму. Як вони реалізуються і які перспективи рекреаційного освоєння ландшафтів природно-заповідних територій Карпат — питання, на які прагне відповісти автор у своїй роботі.

РОЗДІЛ 1

КОНСТРУКТИВНО-ТЕОРЕТИЧНІ ТА ГУМАНІСТИЧНІ ЗАСАДИ ЛАНДШАФТОЗНАВЧО-РЕКРЕАЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ

1.1. Геореальність ландшафтів у територіально-часовому вимірі

Постійно існуюча взаємодія окремих компонентів та елементів природи (названа філософами *causa finalis* – кінцевою причиною речей) протягом тривалої геологічної історії зумовила виникнення різноманітних ландшафтних комплексів (ЛК) – основних структурних “клітин” природного середовища. Інакше кажучи, ландшафтні комплекси як земна реальність (геореали) є наслідком природно-компонентної взаємодії та історичного розвитку ландшафтної оболонки, продуктами історичної взаємодії ландшафтоутворювальних факторів (процесів). Останні за спрямованістю до ЛК поділяються на зовнішні та внутрішні. Зовнішні можуть бути зональними та а(не)зональними (обертання Землі навколо Сонця, сонячна радіація, підстилаюча поверхня, загальна циркуляція атмосфери, жива речовина). Внутрішній фактор – саморозвиток ЛК, природна взаємодія між компонентами та комплексами нижчого рангу (підсистемами). Важливим ландшафтоутворювальним фактором є час.

Науково-популярним можна вважати визначення ЛК (ПТК – природно-територіальний комплекс, за А.Г. Ісаченко, 1965): “Закономірне, історично-зумовлене і територіально обмежене поєднання ряду компонентів: поверхневих гірських порід з відповідними їм формами рельєфу, приземного шару повітря з його кліматичними особливостями, поверхневих і підземних вод, ґрунтів, угруповань рослин і тварин”. На нашу думку, воно найбільш дохідливе у сприйнятті пересічного читача. Професор Ф.М. Мільков (1990) визначає ландшафт як “сукупність взаємозумовлених і взаємопов’язаних предметів і явищ природи, які виступають перед нами у вигляді тих або інших географічних комплексів, що історично склалися та безперервно розвиваються”.

Загалом термін “ландшафтознавство” (*Landschaftkunde*), за К. Троллем, уперше запропонували в науковому світі наприкінці XIX ст. О. Оппель (1884) та І. Віммер (1885), а слово “ландшафт”, як науковий термін, близький за семантикою до слів “край”, “країна”, використав ще у 1805 р. Г. Гоммейер. Хоча все-таки термін “ландшафт” походить від німецького “*die Landschaft*” і дослівно означає “пейзаж” чи “краєвид”.

Втім, ізраїльські ландшафтні екологи З. Наве та А. Ліберман вважають, що слово “ландшафт” давньоєврейського походження і вперше згадується як “нофф” у Книзі псалмів, де ним позначався вигляд на Єрусалим [38]. Етимологічно це слово означало “гарний”, “привабливий” або сучасною мовою – “атрактивний”.

Для широкого загалу пропонуємо визначення ландшафтного комплексу як індивідуальне територіальне поєднання природних компонентів (тобто як геомера у В.Б. Сочави, 1978). З усіх ознак, властивих ландшафтним комплексам, з цього визначення випливають три найважливіші: 1) наявність природних компонентів; 2) взаємодія між природними компонентами (яка є земною сутністю ЛК); 3) територіальність (як найважливіша географічна ознака).

Зазначимо, що поняття ЛК відмінне від широкоживаного (зокрема, у природоохоронному законодавстві) – природний комплекс (ПК). Поняття природного комплексу ширше. Прикладами природних комплексів можуть бути циклон, антициклон, повітряна маса, ґрунт. Воно включає і саму ландшафтну оболонку. Ландшафтний комплекс, на від-

міну від ПК (ПТК), може включати й антропогенну складову, представлену слідами діяльності людини [78].

За розмірністю ландшафтні комплекси поділяються на три масштабні рівні: планетарний (ландшафтна оболонка, материк або океан); регіональний (*зональні ЛК* — пояс, зона, підзона; *азональні ЛК* — країна, провінція або край, область та *зонально-азональний ЛК* — район або ландшафт) і локальний (*топологічні* або *місцеві ЛК* — місцевість, урочище, підурочище, фація).

Складовими частинами ландшафтного комплексу є природні компоненти і комплекси нижчого рангу (підсистеми).

Природні компоненти:

1) *літогенний* (від грец. *litos* — камінь), який включає гірські породи і мінерали з відповідними їм формами рельєфу; синоніми — тектолітогенний, геолого-геоморфологічна будова); це основний і найбільш “консервативний” компонент; 2) *кліматогенний* або *атмогенний* (від грец. *atmos* — пара і *klima* — нахил); включає повітря з його особливостями погоди і клімату;

3) *гідрогенний* (від грец. *hidro* — вода), тобто поверхневі та підземні води;

4) *едафогенний* або *педогенний* (грунт) — вузловий компонент, що зв’язує живу і неживу природу;

5) *біогенний* (від грец. *bios* — життя); включає рослинність і тваринний світ, є найслабшим компонентом, утворюючи “фізіономію” (аспект) чи “одяг” ландшафту.

Грунт свого роду є пам’яттю ЛК, тому що за спорами і пилком рослин, які містяться у викопних ґрунтах, з допомогою споро-пилкового аналізу, можна ретроспективно відтворити природну ситуацію минулих епох. За словами одного з основоположників ландшафтознавства Б.Б. Полинова — ґрунт є дзеркалом ландшафту. У ньому начебто фіксується (відображується) вся інформація про ландшафтний комплекс, його складові частини, походження і розвиток (тобто ландшафтогенез).

Пізнавальний процес виявлення регіональних ландшафтних комплексів, їх вивчення, наукова систематика та картографування (нанесення на карту меж) визначається як природно-(фізико)-географічне районування.

За приналежністю до операцій просторового синтезу й аналізу виділяють дедуктивне природно-географічне районування (“зверху”), яке спрямоване на виявлення природних закономірностей територіальної диференціації, та індуктивне (“знизу”), що ґрунтується на закономірностях просторової інтеграції. Перше проводиться при дрібномасштабних природно-географічних дослідженнях, друге — при топологічних.

Виходячи з діалектичної єдності й суперечності одиничного і загального, районування реально проводити при поєднанні індуктивного і дедуктивного підходів. Набагато об’єктивнішими будуть природні межі одиниць районування, отримані одночасно при районуванні цими двома незалежними шляхами.

За ступенем систематизації матеріалу виділяють індивідуальне і типологічне природне районування. Під індивідуальним районуванням розуміється “такий поділ земної поверхні, при якому виділені ділянки — регіони — зберігають територіальну цілісність і внутрішню єдність, що витікає із спільності розвитку, єдності географічних процесів і просторової сполучності частин” [52]. Таке тлумачення районування виходить, перш за все, з регіонального трактування його вузлової одиниці — району (ландшафту), який характеризується індивідуальністю, неповторністю в просторі та часі, територіальною цілісністю.

Найважливішою властивістю, завдяки якій ландшафт (район) вважається багатьма вченими основним ЛК, є його неподільність як у зональному, так і в азональному відношенні. Звідси, він — найнижча одиниця індивідуального природно-географічного районування.

Критерієм оригінальності, неповторності, генетичної єдності ландшафту є його просторово-часова структура, за якою один ландшафт відрізняється від іншого. З вивчення ландшафтної структури починається будь-яке більш-менш досконале дослідження ЛК. Виділені М.А. Солнцевим морфологічні частини ландшафту (фація, урочище) вважаються не

оригінальними, тому що більш подібні, ніж відмінні, часто зустрічаються, повторюються. Відповідно, при вивченні просторової ландшафтної структури нема потреби досліджувати всі фації, урочища чи місцевості, а досить обмежитися дослідженням типових. Фації, урочища, місцевості називаються ще типологічними ЛК з тієї причини, що їхні типові фізіономічні риси багаторазово повторюються.

Автор дотримується думки про типологічні ландшафтні комплекси як контурні види-ли ландшафтних карт, де групуються індивідуальні ЛК певних рівнів. Фактично, кожний ландшафтний комплекс водночас індивідуальний і типологічний, але певною мірою. Так, природно-географічні країни мають більше індивідуального, ніж типового. Інакше кажучи, легше знайти подібні фації, урочища, ніж природні країни, зони. Першим властиві особливості других, вищих за рангом ландшафтних комплексів, і кожний окремий ЛК характеризується обов'язково ще й загальними фізико-географічними закономірностями.

Отже, при опусканні вниз у таксономічній ієрархії зростає роль типологічного вивчення ландшафтних комплексів, а при піднятті догори — індивідуального. На цьому ґрунтується розуміння типологічного природно-географічного районування (картування). Індивідуальні ЛК (перш за все фації, урочища, місцевості, райони) групуються і виділяються на карті за принципом відносної природно-географічної однорідності як типологічні одиниці районування (їх ще називають класифікаційними об'єднаннями ландшафтів). Серед них останнім часом найбільш чітко виділяються: вид, рід, підтип, тип, підклас, клас [63].

Таксономічна система типологічних одиниць і типологічне районування, порівняно з індивідуальним, у ландшафтознавстві розроблені ще недостатньо. Їхнє вивчення — справа майбутнього. Не всі дослідники нині визнають типологічне районування як реальність [4].

У ландшафтознавчій науці спостерігається прагнення ототожнювати типологічне районування з ландшафтним картуванням (картографуванням), “парафією” якого, як відомо, є вивчення і виділення в природі та на ландшафтній карті топологічних ЛК та їхніх груп. У такому випадку слід нагадати, що до функцій природно-географічного районування входить лише диференціація планетарного природного комплексу (ландшафтної оболонки) на ЛК регіонального рівня до району (ландшафту) включно.

1.2. Природно-ресурсний потенціал рекреаційних ландшафтів

У контексті природокористування ландшафтні комплекси (ландшафти) розглядаються як ресурсосередовищновідновні та ресурсозберігаючі системи. Надважливу соціально-економічну функцію щодо відтворення та відновлення життєвої енергії людини виконує рекреаційний ландшафтний комплекс чи рекреаційний ландшафт у загальній його трактовці.

Рекреаційний ландшафт (РЛ), як різновид сучасного антропогенно-природного, формується під впливом природних та антропогенних ландшафтоутворювальних факторів, які визначають його кількісно-якісні особливості. Людська виробнича (і невиробнича) діяльність справляє на функціональний і динамічний розвиток рекреаційного ландшафту надмірний вплив, але в структурно-організаційному відношенні він залишається природним, підпорядковуючись загальним планетарним закономірностям ландшафтної оболонки [23].

Однією з найважливіших просторово-часових особливостей рекреаційного ландшафту виступає складне переплетіння природної ландшафтної самоорганізації та цілеспрямованої організації людиною його території. Природні процеси візуально представляють масо-енергетичний обмін (метаболізм) у цьому ландшафті, тобто взаємозв'язки і взаємопроникнення. Антропогенна підсистема рекреаційного ландшафту представлена елементами соціальної сфери (об'єкти історії та культури, сервісна інфраструктура тощо).

До основних соціально-економічних функцій рекреаційного ландшафту належать: спортивно-оздоровча, науково-пізнавальна, освітньо-виховна, лікувально-оздоровча. Для